

Textual Criticism of Persian Literature
University of Isfahan E-ISSN: 2476-3268
Vol. 15, Issue 2, No. 58, Summer 2023

[10.22108/rpl.2023.134919.2139](https://doi.org/10.22108/rpl.2023.134919.2139)

(Research Paper)

Studying Modality Based on Palmer's Theory in Three Stories of *Shahnameh*: Fereydun's Monarchy, Battle of Rostam and Esfandiyar, and Yazdegerd's Monarchy

Maryam Bakhtiari

Mahdi Nikmanesh

Nasrin Faghieh

Abstract

Modality is a semantic and grammatical category for the demonstration of the realis and irrealis content evaluation. Palmer divides modality into 'realis' and 'irrealis'. The present study investigated the linguistic modal structures and markers as well as the meaning and context in the three stories of *Shahnameh* (Fereydun's Monarchy, Battle of Rostam and Esfandiyar, and Yazdegerd's Monarchy). The linguistic devices in these three stories are divided into three groups based on their frequencies: verbs (56%); nouns, adjectives, and adverbs (27%); and prepositions (17%).

Introduction

Language is an instrument for communication and transforming meanings and thoughts from one mind to the other. Linguistics is the science of studying language. Modality is one of the important categories in linguistics. The connection of ontological concepts with the human mind is demonstrated in the language by means of various signs. The realis and the irrealis in the world are

---

PhD in Persian Language and Literature, Department of Persian Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, AlZahra University, Tehran, Iran

* Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, AlZahra University, Tehran, Iran (Corresponding Author Email: m.nikmanesh@alzahra.ac.ir)

Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, AlZahra University, Tehran, Iran

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

converted into patterns the same as the mental presuppositions and propositions in relation to modalities. In the world of language, people express the degree of probability, possibility, and/or certainty based on their own intentions. Speakers may express their statements with hesitation and doubt by using a particular grammatical structure. Studying all of these topics relates to modality, especially regarding form and meaning. The history of the study of form goes back to the period of Greek philosophers such as Aristotle. Aristotle is among the people who raised issues such as necessity, possibility, and impossibility. This discussion covers a wide range of topics in the philosophy of language (worlds of language) and semantics. Many researchers have addressed this issue with a grammatical-semantic perspective.

Materials and Methods

Since modality is a semantic category, not only grammatical markers but also context and meaning should be taken into consideration. *Shahnameh* is one of the classic stories that is full of miscellaneous scenes and characters. This made *Shahnameh* a suitable text for studying all types of modal markers. In this study, three stories of *Shahnameh* (i.e. the athletic, and the historical aspects). The verses have been recorded according to the copy by Jalal Khaleghi Motlagh (2015).

Research Findings

The results of the study show that linguistic devices in these three stories are divided into three groups based on their frequencies: verbs (56%); nouns, adjectives, and adverbs (27%); and prepositions (17%). Various types of modal markers were observed in the forms of verbs, adverbs, adjectives, semi-sentences, phrases, and allusions for different types of modality including epistemic, evidential, deontic, and their sub-types. Some of these modal devices are the allusions that have been used for the epistemic or deontic modes. Interrogative statements are used rarely for asking questions; rather, the application of this type of modality is consistent with the epic scenes of these stories in which there is no opportunity for asking questions and contemplating. However, interrogative statements have been used for motivation and encouragement in order to reach a given goal. They might also be used for reprimand, reproach, and sarcasm.

Discussion of Results and Conclusions

Considering the results of the study, those idioms or statements which have been proven with repeated experiences are the subsets of the epistemic modality with high assurance. Sometimes, hesitation and anxiety are expressed by subsequent ifs which can be a marker for showing this mode. Evidential statements are more of a report type, and the next order is the interpretation of signs (dreams, astrology). To conclude, studying context, meaning, and the linguistic modal structures and markers in the three stories of *Shahnameh* not only formal markers suggest modality but also space, context, and meaning can express modes of modality.

Keywords: modal markers, Persian, *Shahnameh*

References

- Aidanloo, S. (2014). Three points in the historical grammar of *Shahnameh* and in the athletic texts. *Journal of Persian Language and Literature Academy*, 10, 47-64.
- Alinezhad M., & Arianpoor, M. (2019). Radial categories of Persian preposition /be/ within the framework of cognitive semantics with emphasis on Ferdowsi's *Shahnameh*. *Zabanshenakht (Language Studies)*, 10(1), 63-79.
- Amuzadeh, M., & Rezaei, H. (2012). Modal functions of tense in Persian. *Journal of Language Researches*, 3(1), 53-76.

Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics*. Sixth Edition. London: Willey Blackwell.

Hojatizadeh, R., Mirbagheri fard, A. A., & Tavangar rizi, M. (2015). Reflection on linguistic modalities with an emphasis on the role of modal verbs in the formation of epistemological system in Masnavi Manavi. *Language Related Research*, 6(7), 91-116.

Hojatullah Taleghani, A. (2014). *Modality, aspect and negation in Persian*. Translated by Mahinnaz Mirdehghan, Azardekht Jalilian, and Zahra Farrokhnejad. Tehran: Neveeseh Parsi Publication.

Ikhanipour, N., & Karimi Doostan, Gh. (2012). Lexicalization of The semantic dimensions of modality in Persian modal adjectives. *Journal of Zabanpazhuhi*, 8(19), 65-87.

Khaleghi Motlagh, J. (Ed.) (2015). *Ferdowsi's Shahnameh*. Tehran: The Great Islamic Encyclopaedia.

Mansourian Sorkhgaryeh, H., & Tavakol Rad, L. (2010). The effects of stars in Shahname and the predictions made upon them. *Didactic Literature Review (Persian Language and Literature Review)*, 2(5), 147-172.

Naghizadeh, M., Tavangar, M., & Amoozadeh, M. (2011). An inquiry into the concept of subjectivity involving modal verbs in Persian. *Journal of Researches in Linguistics in Linguistics*, 3(1), 1-20.

Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality*. Second Edition. Cambridge. Cambridge University Press.

Perkins, M. (1983). *Modal expressions in English*. London: Pinter.

Rahimian, J. (2011). Formal and semantic aspects of modal elements in Persian sentences. *Language and Linguistics*, 7(13), 33-50.

Rahmani Parhizkar, Z., Golfam, A., & Afrashi, A. (2014). The study of modality schemas of Persian: A cognitive approach. *Journal of Western Iranian Languages and Dialects*, 1(4), 101-118.

Rezaei, H. (2009). *Modality and tense in Persian with a focus on some Persian film scripts*. PhD Thesis. University of Isfahan.

Rezayati, M., & Ghayouri, M. (2012). A particular type of present perfect tense in Shahnameh. *Journal of Literary Arts*, 1(6), 1-12.

Shafiei, M. (1964). *Shahnameh and dastoor (grammar)*. Tehran: Nil Publication.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

متن‌شناسی ادب فارسی

سال پانزدهم شماره دوم (پیاپی ۵۸)، تابستان ۱۴۰۲، ص ۸۰-۵۷

تاریخ وصول: ۱۴۰۱/۰۶/۱۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۲۵

[10.22108/rpll.2023.134919.2139](https://doi.org/10.22108/rpll.2023.134919.2139)

(مقاله علمی)

بررسی وجهیت براساس نظریه پالمر در سه داستان «پادشاهی فریدون»، «رستم و اسفندیار» و «پادشاهی یزدگرد»

مریم بختیاری، مهدی نیک‌منش،* نسرین فقیه ملک مرزبان

چکیده

وجهیت مقوله‌ای دستوری - معناشناسی است که عملکرد آن، نشان‌دادن جهان واقع و غیرواقع است. وجهیت بیان عقاید و واقعیت‌های ذهنی گوینده درباره گزاره و ارزیابی محتوای آن است. فرانک رابرت پالمر از معناشناسانی است که وجهیت را در دو شاخه «گزاره‌ای» و «رویدادی» بررسی کرده است. وجهیت گزاره‌ای شامل دو وجهیت «معرفتی» و «گواه‌نمایی» و وجهیت رویدادی شامل وجهیت «بایدی» و «توانمندی» است. هر زبان برای انتقال مفاهیم مختلف وجهی از سازوکارهای مختلفی استفاده می‌کند که توجه به آن از مقوله‌های مهم دستوری و معناشناسی است. با در نظر گرفتن این موضوع، در این پژوهش برآنیم تا علاوه بر توجه به بافت و معنا، «نشانه‌ها و ساخت‌های زبانی وجهی» را در سه داستان «پادشاهی فریدون»، «رستم و اسفندیار» و «پادشاهی یزدگرد» براساس نظریه پالمر بررسی کنیم. حالت‌های مختلف وجهیت عبارت است از: شک و تردید، اطمینان، شرط، انواع گزارش، الزام و اجبار، تعهد و تهدید، آرزوها، ترس‌ها و پیش‌فرض‌ها، جملات پرسشی و منفی، تضمین و تأکید در ساخت‌هایی مانند افعال شناختی و ادراکی، حروف، صفت، قید، کنایه و جملاقی که بیانگر یک مفهوم کلی و پذیرفتنی هستند، مانند ضرب‌المثل‌ها. در این میان، توجه به فضاسازی برای القای مفاهیم وجهی نیز مهم است.

واژه‌های کلیدی

وجهیت؛ نشانه‌های وجهی؛ پالمر؛ شاهنامه فردوسی

دکترای زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران،
mbakhtiari329@yahoo.com

* دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران
(نویسنده مسئول)، m.nikmanesh@alzahra.ac.ir

* دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران
Nfaghih@alzahra.ac.ir

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

۱- بیان مسئله

زبان وسیله‌ای برای ایجاد ارتباط و انتقال افکار و معانی از ذهنی به ذهن دیگر است و علم زبان‌شناسی به صورت اصولی به بررسی این مهم می‌پردازد. یکی از مقوله‌های مهم در حوزه زبان‌شناسی «وجهیت» (modality) است. «سابقه مطالعه وجهیت به دوره فلاسفه یونان مانند ارسطو برمی‌گردد. ارسطو از جمله افرادی است که مباحثی مانند ضرورت، امکان و عدم امکان را مطرح ساخته است. این مباحث مبنای منطق موجّهات امروزی هستند. این بحث طیف وسیعی از مباحث فلسفه زبان (جهانی‌های زبان) و معناشناسی را به خود می‌گیرد» (Perkins, 193: 6). در فرهنگ زبان‌شناسی وجهیت اینگونه تعریف شده است: «مقوله‌ای که طیف گسترده‌ای از معانی مانند اطمینان، عدم اطمینان، قطعیت، ابهام، حدس، احتمال و امکان را که دربردارنده نظرات گوینده در مورد محتوای گزاره‌ای عبارت می‌باشند، دربردارد» (Crystal, 2008: 229). زمانی که شخصی صحبت کردن یا نوشتن را شروع می‌کند، بنابر اغراض خاصی، میزان احتمال، امکان و یا قطعیت کلام را بیان می‌کند. گوینده ممکن است گفته خود را صریح یا همراه با شک و تردید بیان کند و برای نشان دادن آن از ساختارهای دستوری خاصی استفاده کند. فرانک رابرت پالمر (Frank Robert Palmer) از معناشناسان مطرح در این حوزه است. وی در کتاب *Mood and Modality* که به وجه و وجهیت ترجمه می‌شود، به بررسی این مقوله در زبان‌های مختلف و طبقه‌بندی انواع آن پرداخته است. پالمر وجهیت را به دو دسته گزاره‌ای (Propositional modality) و رویدادی (Event modality) تقسیم می‌کند. این مقوله ازسویی با معنی‌شناسی و بافت در ارتباط است؛ زیرا اساس وجه، مقوله‌ای معنایی است و ازسوی دیگر با صورت زبان ارتباط دارد؛ یعنی برای بازنمایی وجه از چه ابزارها و عناصری - مانند فعل‌های وجهی، قیود وجهی، اسامی و صفات وجهی، حروف شرط و حتی کنایات وجهی - استفاده می‌شود. *شاهنامه* فردوسی از جمله آثار ارزشمند ادبی است که در این زمینه قابلیت بررسی دارد. *شاهنامه* در زنده کردن زبان فارسی وظیفه بزرگی بر عهده دارد و به لحاظ زبانی مدعی این است که هویت و بنیاد زبان فارسی بر آن بنا شده است. در *شاهنامه* فضاهای متعددی از جهان اسطوره‌ای، پهلوانی و تاریخی شکل می‌گیرد و گفت‌وگوهایی در این فضا رخ می‌دهد که از نظر قطعیت، امکان، الزام و... رخدادهای متنوعی را در زمینه‌های زبان‌شناسی ایجاد می‌کند. با توجه به این مسئله و مباحث گفته شده، در این پژوهش برآنیم تا به «شناخت ابزارها و عناصر وجهی» و «صورت‌های مختلف وجهیت» براساس تئوری‌های پالمر بپردازیم.

۱-۱ محدوده پژوهش

برای بررسی بهتر و به سبب گستردگی متن *شاهنامه* از هر بخش این اثر، یک داستان انتخاب شده است. از بخش اساطیری، داستان پادشاهی فریدون، از بخش پهلوانی، داستان رستم و اسفندیار و از بخش تاریخی، داستان پادشاهی یزدگرد انتخاب شد. نسخه استفاده شده برای ثبت ابیات، نسخه دکتر جلال خالقی مطلق است. در این پژوهش برای نخستین بار و برای دست‌یافتن به چارچوب نظری پالمر کتاب *Mood and Modality* ترجمه شده است.

۲-۱ پیشینه پژوهش

وجهیت در حوزه‌های مختلف منطق، فلسفه، زبان‌شناسی و... با چارچوب‌های وسیع مطالعه شده است. «محققین

بسیاری مانند رشر (۱۹۶۸) در حوزه منطق، هادلسون (۱۹۸۴) با دیدگاهی دستوری، لاینز (۱۹۷۷) در چارچوب معناشناسی، متیوز (۱۹۹۱) و پرکینز با نگاهی کاربردشناسی و نیوتس (۲۰۰۱) با چارچوب شناختی» (به نقل از رضایی، ۱۳۸۸: ۳) و پالمردر با نگاهی دستوری - معناشناسی به این مسئله پرداخته‌اند. در زبان فارسی و در دستور سنتی، وجهیت نه با این نام که با نام وجه بررسی شده است؛ البته این امر البته اشکالاتی در پی دارد؛^۱ اما در سال‌های اخیر نگاه نو و پیشرفته زبان‌شناسان به این مقوله سبب شناسایی بهتر آن در زبان فارسی شده است که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود:

رحیمیان، جلال (۱۳۹۰). «جنبه‌های صوری و معنایی عناصر وجهی در جمله‌های فارسی»، نشریه زبان و زبان‌شناسی: در این پژوهش به بررسی صورت‌های مختلف عناصر وجهی به‌ویژه فعل «خواستن» پرداخته شده است.

کریمی‌دوستان، غلامحسین و نگین ایلخانی‌پور (۱۳۹۱). «واژگانی‌شدن ابعاد معنایی وجهیت در صفات فارسی»، فصلنامه زبان‌پژوهی: در این پژوهش وجهیت تنها در مقوله صفت بررسی شده است.

رحمانی، زهرا و ارسلان گلغام و آریتا افراشی (۱۳۹۳). «بررسی طرحواره‌های وجهیت در زبان فارسی با رویکرد شناختی»، نشریه مطالعات زبان و گویش‌های غرب: این مقاله دستورشناختی لانگاکر را درباره چهار فعل «باید»، «شاید»، «توانستن» و «خواستن» بررسی کرده است. شواهد موجود از زبان روزمره انتخاب شده‌اند.

نقی‌زاده، محمود و منوچهر توانگر و محمد عموزاده (۱۳۹۴). «بررسی مفهوم ذهنیت در افعال وجهی در زبان فارسی»، پژوهش‌های زبان‌شناسی: در این مقاله «پدیده تعدد معنا» با توجه به مفهوم ذهنی بودن دو فعل وجهی «باید» و «توانستن» و با توجه به مباحث معناشناختی و کاربردشناختی بررسی شده است. شواهد موجود از زبان روزمره انتخاب شده‌اند.

عموزاده، محمد و حدائق رضایی (۱۳۹۱). «بررسی مفاهیم وجهی زمان دستوری در زبان فارسی»: این پژوهش به بررسی «زمان دستوری» از نظر چگونگی انتقال مفاهیم وجهی در ساختارهای مختلف زمانی مانند شرطی، انعکاسی، اشاره‌ای و ساختار تمنایی و التزامی می‌پردازد. شواهد موجود از زبان روزمره انتخاب شده‌اند.

حجتی‌زاده، راضیه، سید علی اصغر میرباقری‌فرد و منوچهر توانگر ریزی (۱۳۹۴). «تأملی بر مبحث وجهیت‌های زبانی با تأکید بر نقش افعال شبه‌معین در تکوین نظام معرفت‌شناختی در مثنوی معنوی»: در این پژوهش به بررسی وجهیت‌های زبانی در قالب افعال شبه‌معین توانستن، بایستن و خواستن پرداخته شده است که معمولاً در قالب کنش‌های عاطفی نمود می‌یابد. همچنین به وجه عاطفی در کلام مولانا در جایگاه ابزاری برای گسترش ساحت زندگی و هستی‌شناختی توجه شده است.

طالقانی، آریتا (۱۳۹۳). مقوله وجه، نمود و نفی در زبان فارسی: کتاب به بررسی و تحلیل واژ - نحوی وجه، نمود و نفی افعال ذیل چارچوب برنامه کمیته‌گرا پرداخته است.

همانگونه که دیده می‌شود، مقالات بیشتر با دید دستوری و زبان‌شناسی و ذیل مبحث فعل به بررسی وجهیت پرداخته‌اند و تحقیق آن بر روی متون بسیار کم بوده است. درباره مباحث زبانی و دستوری شاهنامه نیز پژوهش‌هایی موجود است که در زیر به تعدادی از آنها اشاره می‌شود:

رضایتی، محرم و معصومه غیوری (۱۳۹۱). «نوعی خاص از ماضی نقلی در شاهنامه فردوسی»، متن‌شناسی

ادب فارسی، ش ۱، صص ۱-۱۲: نویسندگان در این جستار تنها به بحث دستوری نوع خاصی از ماضی نقلی پرداخته‌اند.

آیدنلو، سجاد (۱۳۹۳). «سه نکته از دستور تاریخی در شاهنامه و متون پهلوانی»، فرهنگستان زبان، ش ۱۰، صص ۴۷-۶۴: در این مقاله به سه نکته دستوری ضمیر فاعلی، حروف اضافه پیش از مفعول و «او» در نقش صفت پیشین اشاره و به آن پرداخته شده است.

علی‌نژاد مریم و مهلا آریز پور (۱۳۹۸). «رویکرد معناشناختی به حرف اضافه «به» با تأکید بر شاهنامه فردوسی»، نشریه زبان شناخت، ش ۱، صص ۶۳-۷۹: در این پژوهش حرف اضافه «به» از جنبه معناشناسی بدون رویکرد وجهی بررسی شده است.

در کتاب شاهنامه و دستور از محمود شفیعی (۱۳۴۳) نیز شاهنامه از جنبه‌های مختلف دستوری مانند فعل، حرف اضافه، اسم، قید، صفت، حروف شروط و ربطی و... بررسی شده؛ ولی درباره وجه و وجهیت بررسی خاصی صورت نگرفته است. همانگونه که دیده می‌شود، با وجود پژوهش‌های صورت گرفته، تاکنون تحقیقی درباره تحلیل و بررسی صورت‌ها و عناصر وجهی در متن کهن شاهنامه انجام نشده است. با توجه به این موضوع و خلأ بررسی این مقوله و اهمیت آن در حوزه معنایی و دستوری، به بررسی انواع و ابزارهای وجهیت در این پژوهش پرداخته خواهد شد.

۲- وجهیت

پیوند مفاهیم هستی‌شناختی با روان انسان در زبانی متجلی می‌شود که از نشانه‌های متنوعی استفاده می‌کند. واقعیت یا غیرواقعیت در جهان هستی به انگاره‌هایی تبدیل می‌شود که همان فرضیات و گزاره‌های ذهنی انسان نسبت به جهان درون و بیرون اوست و هنگامی که از آنها سخن می‌گوید، به شیوه‌های مختلف انگاره‌های ذهنی خود را در الفاظ جاری می‌کند. پالمر در مثلث هستی، انسان و زبان، به احوالات ذهنی و عاطفی انسان با عنوان «وجه» (Mood) و انعکاس این احوالات در ساختار زبانش با عنوان «وجهیت» می‌پردازد و می‌کوشد تا انگاره‌های ذهنی انسان را در ذهن و زبانش به نگارش درآورد. به همین دلیل برای بیان منظور خود از دو اصطلاح استفاده می‌کند: واقعی (Realis) و غیرواقعی (Irrealis). واقعی به موقعیتی می‌گویند که عملی شده است یا عملی خواهد شد و غیرواقعی انتزاعی و فقط در قلمرو ذهن است. از دیدگاه پالمر برای شناخت وجهیت می‌باید به «علائم لفظی» و «معنا» توجه کرد (palmer: 2001: 5, 19). در بحث وجهیت پالمر، با یک سیستم وجهی (Modal system) مواجه هستیم. این سیستم مجموعه‌ای از واژگان، ادات و افعالی است که برای بیان وجهیت به کار گرفته می‌شوند. این مجموعه در صورت‌های مختلف مانند فعل‌های کمکی وجهی (باید، توانستن)، قید (حتماً، شاید، گاهی)، اسم (ضرورت، لازم)، صفت (ضروری، بایسته)، فعل‌های واژگانی وجهی (به‌نظر رسیدن)، شناختی و ادراکی (حس کردن، شنیدن)، ادات (اگر، وقتی که) و... ظاهر می‌شود (ibid: 86-100). همانگونه که پیشتر اشاره شد، وجهیت به دو نوع کلی گزاره‌ای و رویدادی تقسیم می‌شود.

۲-۱ وجهیت گزاره‌ای

منظور از این وجهیت بیان نگرش گوینده درباره ارزش واقعیت انگاره، فرضیه یا همان گزاره است. در این

وجهیت نگرش نسبت به ارزش حقیقی یا وضعیت واقعی گزاره بیان می‌شود. این گزاره شامل دو زیرمجموعه وجهیت «معرفتی» (Epistemic) و «گواه‌نمایی» (Evidential) است.

۱-۱-۲ وجهیت معرفتی

این وجهیت دربردارنده قضاوت و برداشت گوینده درباره گزاره است و به طور کلی سه نوع قضاوت را در بر می‌گیرد:

الف) شک و تردید (Speculative): وجهیتی است که گوینده به آنچه گفته است، اطمینان ندارد و با شک و تردید درباره گزاره صحبت می‌کند؛ مثلاً «شاید جاندر اداره باشد».

ب) قیاسی (Deductive): وجهیتی است که گوینده در آن براساس شواهد قضاوت می‌کند؛ مثلاً با توجه به روشن بودن چراغ اداره می‌گوید: «جان باید در اداره باشد».

پ) شناخت کلی و عمومی (Assumptive): زمانی که گوینده براساس آگاهی و اطلاعات عمومی مانند الگوهای منظم، شرایط مکرر و مشترک در زندگی و تجربه یا موقعیت‌های مشابه درباره وضعیت گزاره قضاوت کند؛ مثلاً با توجه به اینکه ساعت هشت صبح است و در این ساعت کارمندان در اداره هستند و جان هم یک کارمند است، بگوید: «جان در اداره است» (ibid: 6). وجهیت معرفتی در شاهنامه به صورت‌ها و ابزارهای گوناگونی نشان داده می‌شود. ابیات زیر به همراه نشانگرهای زبانی مثال‌هایی برای این نوع وجهیت هستند:

چو آمد به نزدیک نخچیرگاه   همانگه تهمتن بدیدش به راه
به موبد چنین گفت کین مرد کیست؟   من ایدون گمانم که گشتاسپی ست
(فردوسی، ۱۳۹۴، ج ۵: ۳۴۶-۳۴۵)

«گمانم» از نشانگرهای وجهی برای بیان شک و تردید است. البته این نکته در بافت بیت تا حدودی متفاوت است. این نشانگر در قضاوت و برداشت شخصی زمانی که از جانب یکی از شخصیت‌های مطرح بیان می‌شود صددرصد درست می‌نماید. در اینجا این رستم است که به دنبال دریافت برخی شباهت‌ها و نشانه‌ها بین بهمن و گشتاسپ این حدس را می‌زند که همین خود درجه اعتبار بالایی دارد.

مرا گر به زاول سرآید زمان   بدان سو کشد اخترم بی‌گمان
(همان: ۱۸۵)

«بی‌گمان» بدون شک و تردید، از قیود اطمینان و تضمین به شمار می‌رود.

بدو گفت شاه: ای هژبر ژیان   ازین آزمایش ندارد زیان
(همان، ج ۸: ۲۹۸)

گاهی وجود برخی واژگان که بار محتمل بودن را می‌رسانند، ابزاری برای بیان تردید، امکان، احتمال و... هستند؛ مثلاً واژه «آزمایش» بیانگر نبود قطعیت و اطمینان است. هنگامی که یزدگرد در پاسخ به چرایی اعتماد به ماهوی می‌خواهد بگوید که اعتماد به وی تنها یک آزمون و خطاست و نتیجه کار معلوم نیست، واژه آزمایش را به کار می‌برد.

جوانی همی‌سازد از خویش‌تن   ز سالش همانا نیامد شکن

(همان، ج ۵: ۴۷۰)

از دیگر نشانگرهای وجهی، قید «همانا» است. این قید می‌تواند هم بیانگر معنای شک و تردید (انگار، گویی، تصور، پندار) و هم بیانگر قطعیت (به‌راستی و بی‌گمان) باشد. در این بیت هر دو معنا پذیرفتنی است.

بدان ای سر مایه تازیان   کز اختر بدی جاودان بی زیان
که شیرین‌تر از جان و فرزند و چیز   همانا که چیزی نباشد به نیز

(همان، ج ۱: ۴۷۶-۴۷۷)

«همانا» در این بیت ابزار زبانی برای بیان اطمینان و قطعیت است.

چنین گفت با او یل اسفندیار   که کاری گرفتیم دشخوار خوار

(همان، ج ۵: ۵۴۷)

«گرفتیم» در این بیت در معنای «تصور کردیم» و «پنداشتیم» یک نشانگر وجهی برای بیان حدس و گمان است.

مرا رفت باید همی سوی ری   ندانم که کی بینم این تاج کی؟

(همان، ج ۸: ۴۴۶)

نوع دیگری از وجهیت معرفتی در معنای تردید با استفاده از فعل «ندانم» در بافت جمله پرسشی بیان می‌شود. در این بیت حالت سردرگمی و بلا تکلیفی و نبود اطمینان از سرانجام با استفاده از فعل «ندانم» نمود یافته است.

به چرم اندراست گاو اسفندیار   ندانم چه راند بدو روزگار؟

(همان، ج ۵: ۱۱۹۶)

گاهی کنایه ابزاری برای بیان وجهیت به شمار می‌رود. «به چرم اندر بودن گاو» کنایه‌ای وجهی در معنای نامشخص بودن سرانجام و نبود قطعیت است. گوینده در این بیت با استفاده از فعل «ندانم» در کنار کنایه وجهی، پرسشی را مبنی بر مشخص نبودن سرانجام کار بیان کرده است.

از دیگر ساختارهای بیان وجهیت معرفتی قرار گرفتن فعل «بینیم» در ساختار جمله پرسشی است. این ساختار نشان‌دهنده نبود قطعیت و معلوم نبودن پایان کار است:

بینیم تا اسپ اسفندیار   سوی آخ ر آید همی بی سوار
و گر باره رستم جنگجوی   به ایوان نهد بی خداوند روی؟

(همان: ۱۰۵۰)

گاهی فعل «بینیم» بیانگر صورت‌های دیگر وجهیت است:

تو فردا بینی که بر دشت جنگ   چه کار آورم پیش جنگی پلنگ

(همان: ۹۲۵)

در این بافت فعل «بینی» بیانگر اطمینان و تضمین از روی دادن و عملی شدن گزاره است (حتما خواهی دید). وجهیت در اینگونه بافت‌ها و این نوع دیالوگ‌ها که بیشتر به صورت رجزهای قبل از جنگ است، درجه اطمینان و تضمین بالایی دارد. این اطمینان از روی شناخت کلی پهلوان از زور و بازوی خود، رقیب و فضای مبارزه

حاصل می‌شود. در اینجا اسفندیار در دیالوگی که با پشتون دارد، با قاطعیت از پیروزی خود صحبت می‌کند (همچنین است: همان، ج ۵: ۷۷۸). از دیگر انواع وجهیت معرفتی با درجه اطمینان بالا می‌توان به «صورت‌های ضرب‌المثل» یا «جملاتی که با تجربه‌های مکرر ثابت شده‌اند» اشاره کرد؛ برای مثال در بیت:

گر آیدون کنسد، پیچسد از روزگار تو چشم بلا را به تندی مخار
(همان: ۱۵۱۹)

رستم با دلالت عقلانی مطمئن است که بدانندیش با روزگار نمی‌تواند دربیفتد و بلاخره در این دنیا تقاضش را پس خواهد داد. در اینگونه جملات به دلیل تکرارهای همیشگی گزاره، وقوع دوباره آن با تضمین و اطمینان همراه است، نه با شک و تردید.

گاهی برداشت‌های شخصی براساس شناخت کلی از رفتار و کردار دیگری است که فرد براساس نوع شناخت خود گزاره را قضاوت می‌کند. این استنباط و قضاوت درجه اطمینان بالایی دارد؛ برای مثال کنایون با شناخت کلی که از اخلاق و رفتار گشتاسپ دارد، مطمئن است تا زمانی که همسرش زنده است، تاج و تخت را به اسفندیار نخواهد بخشید. فعل «بدانست» نشانگری برای این نوع وجه تلقی می‌شود:

بدانست کان تاج و تخت و کلاه نبخشسد ورا نامبردار شاه
(همان: ۳۲)

گاهی اوقات این نوع وجهیت بدون نشانگر است که شناسایی آن تنها از طریق بافت صورت می‌پذیرد؛ مثلاً زمانی که زال بنابه سابقه پهلوانی اسفندیار و شناختی که از او دارد، کشتن و یا دستگیری اسفندیار را غیرممکن می‌داند:

چو اسفندیاری که فغفور چین نبیسد همی نام او بر ننگین
تو گویی که از کوهه بردارمش به بر بر سوی خان زال آرمش؟!
نگوید چنین مردم سالخورد به گردد در ناسپاسی مگرد
(همان: ۹۷۲-۹۷۴)

از دیگر نشانگرهای وجهی معرفتی برای بیان تصور و گمان شخصی نشانگر وجهی «برآنم» است:
برآنم که تو خویش لهراسپی گرا از تخمه شاه گشتاسپی
(همان: ۳۱۳-۳۱۴)

گاهی نشانگر وجهی «برآنم» در معنای «تصمیم دارم» نوعی ابزار برای بیان الزام درونی است که تضمین در اجرای کار را بیان می‌کند:

برآنم که تا زنده ماند تنم بر و بیخ بد از جهان برکنم
(همان، ج ۸: ۲۳)

از دیگر نشانگرهای وجهی، کاربرد قید «مگر» است:

سروش ار بیابد چو ایشان عروس دهد پیش هر یک مگر خاک‌بوس
(همان، ج ۱: ۱۴۷)

در این بیت، قید وجهی «مگر» در معنای «حتما» ظاهر شده است که بیانگر اطمینان بالاست. گاهی اوقات «مگر» در معنای وجهی «شاید» و یا «امید و آرزو» هم به کار می‌رود؛ برای مثال در بیت:

مگر آن درختی که از کین برست   به آب دو دیده توانیم شست
(همان، ج ۱: ۶۴۷)

تور و سلم از سویی بخشش پدر را یک احتمال می‌دانند و از سوی دیگر امید دارند که این کار صورت پذیرد. گاهی حالت تردید و اضطراب با **اگرهای پی‌درپی** نشان داده می‌شود که خود می‌تواند نشانگری برای بیان این نوع حالت باشد:

دل رستم از غم پراندیشه شد	جهان پیش او چون یکی بیشه شد
که گر من دهم دست بند و را	و گر سرفرازم گزند و را
دو کارست هر دو به نفرین و بد	گزاینده رسمی نو آیین و بد
هم از بند او بد شود نام من	بد آمد ز گشتاسپ فرجام من
و گر کشته آید به دشت نبرد	شود نزد شاهان مرا روی زرد
که او شهریاری جوان را بکشت	بدان کو سخن گفت با او درشت
به من بر پس از مرگ نفرین بود	همان نام من نیز بی‌دین بود
و گر من شوم کشته بر دست اوی	نماند به زاولستان رنگ و بوی
	(همان، ج ۵: ۸۳۱-۸۱۹)

همانگونه که دیده می‌شود، وجود اگرهای مکرر و بیان شرایط متفاوت، آن هم به صورت مونولوگ حالت اضطراب و نگرانی را نشان می‌دهد. همین ساختار دوباره در داستان فریدون از زبان پادشاه یمن برای بیان حالت تشویش و تردیدهای درونی نشان داده می‌شود (همان، ج ۱: ۱۰۶-۱۱۴).

۲-۱-۲ وجهیت گواه‌نمایی

زبان‌شناسانی که بر روی گواه‌نمایی کار کرده‌اند، فرم‌های گوناگونی برای وجهیت گواه‌نمایی اره کرده‌اند؛ اما پالمر بیان می‌کند که اساساً دو نوع گواه‌نمایی وجود دارد: «حسی» و «گزارشی». گواه‌نمایی حسی شامل حواس ظاهری، استنباط از نشانه‌ها، حس ششم و حواس عاطفی مانند دوست‌داشتن، تنفر، خشم، اضطراب و امثال آن است (palmer, 2008: 35). نوع دوم گواه‌نمایی، «گزارشی» است. این نوع گواه‌نمایی به سه دسته کلی «دست‌دوم» (Report 2)، «دست‌سوم» (Report 3) و «عمومی» (Report (GEN)) تقسیم می‌شود. گزارشی دست‌دوم از شاهدهی نقل می‌شود که مستقیم صحنه را دیده است. گزارشی دست‌سوم بدون شاهد مستقیم شنیده و نقل می‌شود که «شایعه» نمونه‌ای از این گزارش است. گزارش عمومی شامل ادبیات شفاهی و حکایات است. حکایاتی را که با افعال «آورده‌اند»، «آمده است»، «شنیده‌اند»، «گفته‌اند» و امثال اینها آغاز می‌شوند، می‌توان نمونه‌ای از این گزارش‌ها به شمار آورد (ibid: 40). شاهنامه اندوخته‌ای از دیالوگ‌های قهرمانان، پهلوانان، شاهزادگان، موبدان، پیشگویان و... است که هرکدام از این شخصیت‌ها برای اثبات گفته‌ها و تصورات ذهنی و متوسل شدن به یک منبع معتمد از روش‌های گوناگون استفاده می‌کنند. با توجه به این بستر، گواه‌نمایی جایگاه

مهم و پررنگ در متن شاهنامه دارد. در این میان، توسل به گواه حسی دیداری و شنیداری برای اطمینان و اعتماد بیشتر در شاهنامه کاربردهای خاص خود را دارد. بعد از ازدواج پسران با دختران شاه یمن، فریدون تصمیم می‌گیرد پسران خود را بیازماید. او ابتدا پسران را آزمایش می‌کند تا نسبت به نوع واکنش آنها تصمیم بگیرد. وی بعد از این آزمودن براساس دیده‌ها و شنیده‌ها و واکنش پسران که گواهی معتبر به شمار می‌رود، تصمیم می‌گیرد فرزندان را نامگذاری کند:

فریدون فرخ چو بشنید و دید هنرها بدانست و شد ناپدید
(فردوسی، ۱۳۹۴، ج ۱: ۲۳۷)

در این بافت، فعل «دانستن» براساس نشانه‌هایی بیان شده است که فریدون از گواه‌های دیداری و شنیداری کسب کرده است.

استنباط از روی نشانه‌های دیداری از گواه‌نمایی‌های مطرح به شمار می‌رود. «تعبیر خواب» و «اخترشناسی» از جمله این نوع گواه‌نمایی‌هاست. «ستاره‌شناسی در شاهنامه علاوه بر برخورداری از دقت در بیان جزئیات، در شکل‌گیری رویدادها نیز جایگاه ویژه‌ای دارد» (منصوریان سرخگریه، ۱۳۸۹: ۱۴۷). همه تأویلاتی که از اخترشناسی به دست می‌آید، صددرصد اجراشدنی است و رهایی از آن امکان‌پذیر نیست:

بباشد همه بودندنی بی‌گمان نجسته است ازو مرد دانا زمان
(فردوسی، ۱۳۹۴، ج ۵: ۷۳)

فریدون برای تقسیم ممالک افزون‌بر دقت به واکنش‌های پسران در برابر اژدها (فریدون)، به گواه قوی‌تری روی می‌آورد و آن هم کمک‌گرفتن از اخترشناسان است. دلیل فریدون برای به‌کارگرفتن گواه معتبر نشان‌دادن تصمیم خود بر مبنای آگاهی و آزمایش‌هایی است که انجام داده است و نه میل شخصی:

پس از اختر گردگردان سپهر که اخترشناسان نمودند چهر
نشسته بیاورد و بنهاد پیش بدید اختر نامداران خویش
(همان، ج ۱: ۲۷۹-۲۸۰)

از دیگر پیش‌بینی‌های مطرح در شاهنامه، پیش‌بینی جاماسب، ستاره‌شناس معروف، از مرگ اسفندیار است (همان، ج ۵: ۴۴-۵۲).

گاهی پیش‌بینی‌ها بر مبنای خواب‌های دیده‌شده انجام می‌گیرد. براساس نظر پالمر پیش‌بینی جزء وجهیت آینده و محتمل به شمار می‌رود (palmer, 2008: 105). البته باید توجه داشت که در شاهنامه خواب پادشاهان و شاهزادگان و بزرگان و استنباط از روی نشانه‌های اخترشناسی و به‌طور کلی این نوع پیش‌بینی‌ها همیشه به وقوع می‌پیوسته و خلاف آن هیچ‌گاه اتفاق نمی‌افتاده است؛ مانند تعبیرشدن خواب انوشیروان که یزدگرد از آن در نامه‌اش به مرزبانان طوس یاد می‌کند (فردوسی، ۱۳۹۴، ج ۸: ۳۷۴-۳۸۷).

گاه اتفاق می‌افتاده که نوع پوشش، شکل، اندام، جثه و... گواهی بوده که براساس آن، گوینده حدس خود را از گزاره بیان می‌کرده است؛ برای مثال هنگامی که اسفندیار بهمین را برای گفت‌وگوهای اولیه نزد رستم می‌فرستد به او سفارش می‌کند که اسبی سیاه سوار شود و پوششی متفاوت از سایرین داشته باشد؛ به‌طوری که بر همگان روشن شود که او یک شاهزاده است:

بدو گفت اسب سیه برنشین
 بیارای تن را به دیبای چین
 برآنسان که هرکس که بیند تو را
 ز گردنکشان برگزیند تو را
 بدانند که هستی تو خسرونزاد
 کند آفریننده را بر تو یاد
 (همان، ج ۵: ۲۲۸-۲۳۰)

«بداند» در این بافت نشانگری است که به سبب نوع برداشت از دیدن نشانه‌ها و علائم بیان شده است. از دیگر گواه‌های معتبر، توسل به گزارش‌ها و گفته‌هایی است که از افراد مطمئن و سرشناس نقل می‌شده است:

به رستم چنین گفت زال ای پسر
 تو را بیش گریم به درد جگر
 که ایدون شنیدم ز دانای چین
 ز اخترشناسان ایران زمین
 که هرکس که او خون اسفندیار
 بریزد سرآید برو روزگار
 (همان: ۱۴۵۵-۱۴۵۷)

زال برای اینکه گفته خود را معتبر نشان دهد، از گواه گزارشی معتبر (دست‌دوم) بهره می‌برد و شنیده خود را از دانای چین نقل می‌کند. نام‌بردن از شخصیت‌های شناخته‌شده و معتبر یکی از راه‌های موثق کردن گزارش است:

پشوتن برین بر گواهی منست
 روان و خرد رهنمای منست
 (همان، ج ۱: ۸۱۵)

اسفندیار در این بیت به سبب سرشناسی پشوتن، او را شاهد قرار می‌دهد. گاهی در شاهنامه نامی از نقل‌کننده خبر آورده نمی‌شود؛ اما صفات و اسم‌هایی مانند روشندل پارسی، بخرد، موبد، راه‌جوی و... مبنی بر این است که دریافت خبر از اشخاص معتمد بوده است:

چه گفتند دانندگان خرد: که
 هرکس که بد کرد کیفر برد
 (همان: ۶۳۳)

نوع دیگر گزارش، گزارش عمومی (-General-GEN) است. این گزارش به حکایت‌ها و داستان‌هایی اشاره دارد که در ادبیات هر مللی دیده می‌شود. استناد به گفته‌های باستانی زیرمجموعه این نوع گزارش قرار می‌گیرد. این نوع استناد در شاهنامه بسامد بالایی دارد. در ابتدای داستان رستم و اسفندیار، فردوسی گفتارهای نقل‌شده در متن را به منبع عمومی و گفته باستانی می‌رساند:

ز بلبل شنیدم یکی داستان
 که برخواند از گفته باستان
 (همان، ج ۵: ۱۷)

۳-۱-۲ وجهیت رویدادی

وجهیت رویدادی به وجهیتی اطلاق می‌شود که در آن گزاره عملی نشده است؛ شامل اتفاقات محتمل آینده است که اتفاق نیفتاده‌اند؛ اما بالقوه هستند و ممکن است اتفاق بیفتند. این وجهیت شامل دو زیرمجموعه است: «وجهیت بایدی» (Deontic) و «وجهیت توانمندی» (Dynamic) (palmer, 2008: 70).

۱-۳-۱-۲ وجهیت بایدی

منبع وجهیت بایدی یک منبع بیرونی (external) است. این وجهیت شامل اجازه، اجبار، امر، وظیفه و تکلیف،

پیشنهاد، پذیرش، تعهد، تهدید، مشاوره، درخواست و امثال اینهاست که همگی از سوی یک منبع و نیروی بیرونی هدایت می‌شوند (ibid: 72-75). «الزام درونی» نیز در کنار این نوع الزام قرار می‌گیرد. «الزام درونی» الزامی است که در آن شخص خود را ملزم به انجام دادن کار، دستور، تصمیم یا تعهدی می‌کند که این نوع هم زیرمجموعه وجهیت بایندی قرار می‌گیرد.

یکی از نشانگرهای شایع وجهیت بایندی استفاده از واژگانی مانند «درخور»، «سزاوار»، «بہتر»، «شایسته»، «شاید»، «سزد»، «زبید» و امثال اینهاست. اینگونه نشانگرها یا به صورت فعل به کار می‌روند و یا به صورت اسم در جمله هسته قرار می‌گیرند و با آمدن فعل التزامی در جمله، وابسته وجهیت بایندی را شکل می‌دهند. پیشنهاد و تحریک برای انجام کار از جمله معانی اینگونه نشانگرهاست:

چنین لشکری گشن ما را که هست	بدین تنگ دزها نشاید نشست
نشستیم و گفتیم با رای زن	همه پهلوانان شدند انجمن
ز هرگونه گفتیم و انداختیم	سرانجام یکسر برین ساختیم
که از تاج و ز تخت و مهر و نگین	همان جامه روم و کشمیر و چین

(همان، ج ۸: ۳۹۷-۴۰۰)

«نشاید» یکی از نشانگرهای وجهی بایندی در معنای نهی است. همچنین فعل «ساختیم» در معنای «تصمیم گرفتن» نوعی الزام درونی است.

بدان کو به سال از شما که ترست	نوازی بدن که تر اندر خورست
گرامیش دارید و نوشه خورید	چو پرورده شد تن روان پرورید

(همان، ج ۱: ۴۴۷-۴۴۸)

«درخور» از دیگر واژگان بایندی است. در این واژه وجهیت بایندی نه در معنای جبری و قهری که در معنای درخواست و پیشنهاد و ترغیب برای دلجویی کردن بیان شده است. نشانگر «سزاوار» و «به» در ابیات زیر نیز همچنین است:

سزاوار باشد ستودن تو را	یلان جهان خاک بودن تو را
همان به که سوی خراسان شویم	ز پیگار دشمن تن آسان شویم
بدو گفت کز مردم پاک دین	همانا نزیید که گوید چنین

(همان، ج ۵: ۴۹۱)

(همان، ج ۸: ۲۷۹-۲۸۰)

(همان، ج ۵: ۹۱۶)

«نزیید» در معنای سرزنش و مؤاخذه زیرمجموعه وجهیت بایندی در ظاهر منفی است. «همانا» از نشانگرهای بیان اطمینان و تأکید مطلب است.

به ایران تو را زندگانی بس است	که تاج و نگین بهر دیگر کس است
-------------------------------	-------------------------------

(همان، ج ۸: ۱۴۶)

واژه «بس» در معنای «کافی است» در این بافت، از نشانگرهای وجهی و بیانگر معنای نهی از حضور اعراب در ایران است. گاهی واژه «بس» در معنای تأکید به کار گرفته می‌شود؛ مانند بیت زیر:

کزان خستگی بیم جان است و بس   بر آنگونه خسته ندیده‌ست کس
(همان، ج ۵: ۱۲۴۶-۱۲۴۹)

وجه مدنظر در این بیت اخباری است و «بس» برای برجسته کردن خبر به کار رفته است.

به مادر چنین گفت پس جنگجوی   که نایردن کودکان نیست روی
(همان، ج ۸: ۱۹۳)

«روی» در معنای «چاره و صلاح» و همچنین «امکان داشتن» نوعی وجهیت بایدی و الزامی است.

سه پوشیده رخ را سه دیهیم جوی   سزا را سزاکار بی گفت و گوی
(همان، ج ۱: ۳۷۲)

«بی گفت و گوی» در معنای «بی چند و چون» و «بی اما و اگر» از صورت‌های قیدی وجهیت است که شدت الزام در اجرای کار را نشان می‌دهد.

همی باش در پیش او بر به پای   و گرنه هم اکنون پرداز جای
(همان، ج ۵: ۹۳۳)

افعال امری درجات مختلفی دارند. برخی جبری و قهری‌اند و از شدت انجام بالایی برخوردارند؛ برخی دیگر نیز در معنای نصیحت، خواهش و درخواست به کار گرفته می‌شوند. در این بیت، افعال امری با توجه به بافت در معنای توصیه و نصیحت به کار رفته‌اند. این توصیه، ارائه راهکار به رستم توسط زال با توجه به اضطرار پیش آمده، جنگ با اسفندیار، است.

ز بهر شما از پدر خواستم   سخن‌های بایسته آراستم
(همان، ج ۱: ۱۴۸)

گاهی اوقات وجهیت بایدی در قالب صفات به کار گرفته می‌شوند. «بایسته» از جمله این صفات است؛ یعنی سخن‌هایی را گفتم که لازم بود گفته شود.

«درخواست» از زیرمجموعه‌های وجهیت بایدی است. «طلب مشورت» نوعی درخواست هم‌فکری است. نشانگر زبانی «رای زدن» از ابزارهای بیان مشورت به شمار می‌آید. در این بیت، پادشاه یمن درخواست مشورت و هم‌فکری با بزرگان را دارد:

همی کرد خواهد ز چشم جدا   یکی رای خواهم زدن با شما
(همان، ج ۱: ۱۰۷)

در بیت زیر نشانگر زبانی خاصی دیده نمی‌شود و بافت بیانگر وجه درخواست و تقاضا (مشورت) است:

به دستور گفت ای سر راستان   چه داری به یاد اندرین داستان؟
(همان، ج ۸: ۴۶۴)

چنین گفت رستم که فرزند شاه   برنجید ازینسان و پیمود راه

خوریم آنچه داریم چیزی نخست پس آنگه جهان زیر فرمان توست
(همان، ج ۵: ۳۵۷-۳۵۸)

«دعوت» نوعی وجه بایدی است. «بخوریم» فعل التزامی است که در اینجا در معنای دعوت آورده شده است. پیشنهاد از دیگر نمونه‌های وجهیت بایدی است. در اینجا «رای‌ندیدن» دربردارنده معنای نهی و بازدارندگی است. بزرگان در پاسخ به طلب مشورت پادشاه یمن «کوتاه‌نیامدن و سستی‌نکردن شاه» را پیشنهاد می‌دهند:

... که ما همگنان این نینیم رای که هر باد را تو بجنبی ز جای
(همان، ج ۱: ۱۱۷)

یکی چاره دانم من این را گزین که سیمرخ را بازخوانم برین
(همان، ج ۵: ۱۲۳۴)

«چاره» در این بافت نوعی نشانگر برای بیان پیشنهاد است که در قالب وجهیت بایدی مطرح می‌شود. **نمانم** که تا شب بمانی به بند و گر بر تو آید ز چیزی گزند
(همان، ج ۵: ۵۰۷۹)

از دیگر انواع وجهیت بایدی، بیان تعهد (commissive) است. تعهد از الزامات درونی است. در تعهد، گوینده ضمانت می‌کند که باید کاری انجام دهد (palmer, 2008: 70). این می‌تواند نوعی الزام درونی باشد. تعهد بالاترین درجه تضمین است. تعهد اغلب در قول‌دادن‌ها (promises) و تهدیدها (threats) بیان می‌شود. در این وجهیت، گوینده هیچ مسئولیتی برای اجرای تعهد ندارد و ممکن است گزاره اجرا نشود. پالمر بیان تعهدات را شیوه‌ای برای جذب مخاطب می‌داند (ibid: 198). تعهد رستم به اسفندیار در پی قبول صلح و تعهد اسفندیار به رستم در پی پذیرفتن بند، نمونه‌هایی از اجرای تعهدات است. در بیت زیر «نمانم» در معنای «اجازه نمی‌دهم و نمی‌گذارم» از نشانگرهای بایدی است:

نمانم که تا شب بمانی به بند و گر بر تو آید ز چیزی گزند
(فردوسی، ۱۳۹۴، ج ۵: ۵۰۷۹)

چو ایدر بیایی و فرمان کنی به خورشید رخشان و جان زیر
روان را به پوزش گروگان کنی به جان پدرم آن جهاندار شیر
که من زین پشیمان کنم شاه را برافروزم این اختر و ماه را
که من زین که گفتم نجویم فروغ نگردم به هر کار گرد دروغ
(همان: ۲۷۹-۲۸۰)

اسفندیار برای تأکید در اجرای تعهدات خود، گاه به «سوگند» متوسل می‌شود. «سوگند» نشانگری برای تضمین در اجرای گزاره از جانب گوینده است.^۲

اگر تاج از آن تارک بی‌بها شود دور یابد جهان زو رها
سپاری بدو گوشه‌ای از جهان نشیند چو ما گشته از تو نهان
وگر نه سواران ترکان و چین هم از روم گردان جوینده کین

فـراز آورم لـشـکری گـرزدار از ایـران و ایـرج بـرآرم دـمار
(همان، ج ۱: ۳۳۵-۳۳۸)

تهدید یکی از زیرمجموعه‌های تعهد است. در این بیت، پسران تهدید می‌کنند که «اگر تاج پادشاهی ایرج را بگیری و سرزمینی غیر از ایران را به او بدهی که هیچ؛ وگرنه دمار از روزگار ایرج و ایران درخواهیم آورد». نکته مهم، توجه به فعل «سپاری» است. این فعل دارای وجه الزام است که قهر و شدت انجام آن از فعل بیشتر است. درحقیقت به جای اینکه گفته شود: «گوشه‌ای دیگر از جهان را به او بسپر»، گفته شده است: «گوشه‌ای از جهان را به او می‌سپاری»؛ یعنی با توجه به اوضاع و احوال موجود حتما این کار را خواهی کرد. میزان سرزنش و مؤاخذه در این پیغام بسیار بالاست.

بسی خواهشش کرد کایدربایست! چنین تیز رفتن تو را روی نیست!
بدو گفت فرمان اسفندیار نشاید گرفتن چنین سست و خوار
(همان، ج ۵: ۳۱۶-۳۱۹)

فعل «خواهش کرد» از نشانگرهای وجهیت بایندی است که زیرمجموعه طلب و درخواست قرار می‌گیرد.

همی چشم داریم از آن تاجور که بخشایش آرد به ما بر مگر
(همان، ج ۱: ۶۳۸)

«چشم‌داشتن» در معنای «انتظارداشتن» نشانگر بایندی است. نوعی الزام است که از مخاطب در جهت انجام کار انتظار می‌رود.

همی خواهم از روشن کردگار که چندان زمان یابم از روزگار
که از تخم ایرج یکی نامور بیاید برین کین بیند کمر
(همان: ۵۵۷-۵۵۸)

«خواهم» در این بافت یک نشانگر وجهی بایندی در معنای طلب کردن است. در اینجا چون مخاطب خداوند است، این نشانگر بایندی در جایگاه دعا و خواهش مطرح می‌شود.

پذیرم همی من فریب تو را نخوادم که بینم نشیب تو را
به جان امشبی دادمت زینهار به ایوان رسی کام کژی مزار
(همان، ج ۵: ۱۱۷۲-۱۱۷۳)

فعل «پذیرش» نشانگر زبانی وجهیت بایندی برای بیان الزام درونی است. همچنین «زینهار» در معنای امان و مهلت نوعی «اجازه» است که در مجموعه الزامی‌ها مطرح می‌شود. «نخوادم» در معنای تمایل‌نداشتن و یا دوست‌نداشتن نوعی نشانگر وجهی است.

۲-۳-۱-۲ وجهیت توانمندی

وجهیت توانمندی یکی دیگر از صورت‌های وجهیت رویدادی است که شامل «توانایی» (Ability) و «تمایل» (willingness) است. منبع این وجهیت، درونی (internal) است (palmer, 2008: 70). از نشانگرهای این وجهیت می‌توان به فعل «توانستن» اشاره کرد:

چو لشکر فراوان شود بازگرد به مردم توان ساخت ننگ و نبرد

(فردوسی، ۱۳۹۴، ج ۸: ۲۶۸)

هرمزد به این نکته اشاره می‌کند که به کمک مردم و سربازان می‌توان از ایران دفاع کرد؛ بنابراین از یزدگرد می‌خواهد هرچه سریع‌تر به آمل برود و زمانی بازگردد که لشکر با تعداد افراد بیشتری فراهم شده باشد.

۳- انواع دیگر وجهیت (Other types of modality)

پالمر بعد از معرفی وجهیت در دو گروه گزاره‌ای و رویدادی، به ذکر صورت‌های دیگر وجهیت از جمله پیش‌فرض، وجهیت منفی، پرسشی و ترس و آرزو و دعاها می‌پردازد (palmer, 2008: 10).

۳-۱ پیش‌فرض (پنداره) (Presupposed)

در این وجهیت گوینده فرض می‌کند که شنونده چیزهایی را درباره موضوع مدنظر می‌داند (از پیش انگاشتن). در این وجهیت گوینده اطلاعات را به‌طور واقعی پذیرفته است؛ اما این لزوماً به معنی پذیرش مخاطب نیست. این گزاره‌ها تنها یک پنداره هستند و ممکن است مخاطب آنها را غیرواقعی بپذیرد. در جمله «او خوشحال است که شما حقیقت را می‌دانید»، گوینده این پیش‌فرض را دارد که مخاطبش حقیقت را می‌داند؛ اما این به معنای پذیرش واقعی از سوی مخاطب نیست. «دانی» از جمله نشانگرهای وجهیت پیش‌فرض در شاهنامه است که با توجه به بافت، درجه اطمینان بالایی دارد. یکی از کاربردهای این نوع وجهیت برجسته‌کردن و بزرگ نشان‌دادن گزاره یا همان پنداره است. به‌گونه‌ای که مخاطب با این نوع پنداره در عمل انجام‌شده پذیرفتن گزاره قرار می‌گیرد و اگر بگوید از آن اطلاعی ندارد و یا دروغ است، با توجه به اهمیت پیام، نشان از کم‌آگاهی اوست. در ابیات زیر، رستم با توجه به گستردگی و همه‌گیری گزاره، این پیش‌فرض را دارد که حتماً اسفندیار از بزرگی و افتخارات و پهلوانی‌های اجدادش مطلع است. قید «همانا» تأکید بر دانستن این پیش‌فرض است:

جهاندار داند که دستان سام بزرگ است و بادانش و نیک‌نام

همان سام پور نریمان بُدست نریمان گرد از کریمان بُدست

بزرگ است و هوشنگ بودش پدر به گیتی سیم خسرو تاجور

همانا شنیدستی آواز سام نبد در زمانه چنو نیک‌نام

(فردوسی، ۱۳۹۴، ج ۵: ۶۴۶-۶۵۲)

بدانی که من سر ز فرمان شاه نتابم نه از بهر تخت و کلاه

(همان: ۱۶۱)

اسفندیار با اشاره به نوع فرمانبرداری خود و جدیتی که در فرمان‌پذیری از گشتاسپ دارد، با به‌کارگرفتن «بدان» این پیش‌فرض را دارد که همگان از جمله رستم به این نوع اطاعت‌پذیری اشراف دارند. با توجه به این شناخت، درخواست از اسفندیار برای سرپیچی از گشتاسپ کاملاً بی‌جاست.

۳-۲ آرزوها (Wishes) و ترس‌ها (fears)

پالمر امیدها و ترس‌ها را نوعی اضطراب معرفتی می‌داند. البته خود پالمر به این نکته اشاره می‌کند که قسمتی از

این بحث در وجهیت معرفتی جای می‌گیرد و قسمتی در وجهیت بایدی (palmer, 2008: 13)؛ مثلاً زمانی که گفته شود «من می‌خواهم که تو موفق شوی» و معنی امید و آرزو از آن برداشت شود، در حوزه معرفتی‌ها جای می‌گیرد و زمانی که گفته می‌شود «من می‌خواهم که تو این کار را انجام دهی»، یعنی این درخواست را از تو دارم و این را از تو طلب می‌کنم؛ این مورد در حوزه بایدی‌ها مطرح می‌شود. همچنین در جمله «من می‌ترسم این کار را بکنم»، نوعی تردید و نگرانی درک می‌شود که ذیل معرفتی‌ها مطرح است. نشانگرهای تبرک، دعا، نفرین و... نیز در این قسمت مطرح می‌شود.

امید من آنست کاندر بهشت   دل‌افروز من بدرود هرچ کشت
(فردوسی، ۱۳۹۴، ج ۵: ۱۴۳۰)

معنای امید و آرزو همراه با به‌کارگرفتن این واژه کاملاً محسوس است.

نخواهم که آید شما را گزند   مباشید با من به بد یارمند
(همان: ۳۱۹)

«نخواهم» در معنی «تمایل ندارم» و «آرزو ندارم» نوعی وجهیت دعایی است.

خنک شاه کو چون تو دارد پسر   به بالا و فرّت بنازد پدر
خنک شهر ایران که تخت تو را   پرسستند بیدار بخت تو را
دژم گردد آن کس که با تو نبرد   بجوید سرش اندر آید به گرد
همه دشمنان از تو پر بیم باد   دل بدسگالان به دو نیم باد
همه‌ساله بخت تو پیروز باد   شبان سیه بر تو نوروز باد
(همان: ۴۸۳-۴۸۷)

«خوشا» و «خنک» از جمله نشانگرهای بیان خجستگی و فعل «باد» از افعال بیان دعا و نفرین است. ترس از دیگر صورت‌های وجهیت است که پالمر به آن اشاره دارد. این وجهیت ممکن است با واژگان و نشانگرها بیان شود و یا بدون ذکر نشانگرهای زبانی باشد؛ به‌گونه‌ای که فقط از طریق مفهوم و معنا می‌توان به آن رسید:

چنین گفت پس با زواره به راز   که مردی ست این بدرگ دیوساز
بترسم که با او نیارم زدن   ندانم کزین پس چه شاید بدن؟
(همان: ۱۱۰۶-۱۱۰۷)

ترسیدن در اینجا در وجه نگرانی است که امکان ضعیف را نشان می‌دهد. کاربرد «ندانم» در ساختار پرسشی مبنی بر تردید و نبود قطعیت نتیجه، نگرانی موجود را تشدید می‌کند. گاهی «ترسیدن» در معنای اطمینان است؛ مانند بیت زیر:

ز بالا همی‌بگذرد فر و زیب   بترسم که فردا ببیند نشیب
همی‌سوزد از مهر فرش دلم   ز فرمان دادار دل ننگسالم
(همان: ۹۰۴-۹۰۵)

در این بیت، اسفندیار با توجه به نوع جراحتهای رستم مطمئن است که در نبرد فردا شکست خواهد خورد.

گاهی معنای ترس با توجه به بافت برداشت‌شدنی است؛ بدون اینکه صورتی از فعل ترسیدن بیان شود؛ برای مثال زمانی که رستم خسته و مجروح از جنگ با اسفندیار بازمی‌گردد، با حالت ترس و نگرانی درباره فرار از این محمصه صحبت می‌کند. دریافت حالت ترس با توجه به بافت و فضای دیالوگ کاملاً محسوس است:

سپاسم ز یزدان که شب تیره شد   دران تیرگی چشم او خیره شد
برستم من از چنگ آن ازدها   ندانم کزین خسته آیم رها؟
چه اندیشم اکنون جزین نیست رای   که فردا بگردانم از رخس پای
به جایی شوم کو نیاید نشان   به زابلستان گر کند سرفشان
(همان، ج ۵: ۱۲۲۶-۱۲۲۹)

۳-۳ وجهیت پرسشی (Interrogative)

پالمر درباره جملات پرسشی علاوه بر قصد حقیقی طرح پرسش، بحثی دیگری را با نام «پرسش بلاغی» (Rhetorical question) و «Expostulation» در معنای سرزنش و مؤاخذه مطرح می‌کند؛ مثلاً در جمله «چی؟ شما پایین بنشینید!» (palmer, 2008: 111) هدف از طرح پرسش اطلاع‌نداشتن و کسب آگاهی نیست؛ بلکه سرزنش و به‌دنبال آن تحریکی است که فرد در جایگاه بالاتر بنشیند.

به رستم چنین گفت کای بدنشان   چنین بود پیمان گردنکشان؟
(فردوسی، ۱۳۹۴، ج ۵: ۱۱۰۸)

در این بیت، هدف از طرح پرسش توییح و مؤاخذه به سبب خلف وعده است.

چرا گم شد آن نیروی پیل مست؟   ز پیکان چرا کوه آهن بخست؟
(همان: ۱۱۴۰)

از پرسش بلاغی در این بیت، معنای تمسخر و سرزنش دریافت می‌شود.

بزرگی و از شاه داناتری   به مردی و گردی تواناتری
یکی بزم جوید یکی رزم و کین   نگه کن که تا کیست با آفرین؟
(همان: ۵۶۴-۵۶۵)

در اینجا پرسش در معنای حقیقی مطرح است. پشتون برای درگیر کردن ذهن اسفندیار و تلاش برای گرفتن تصمیم درست، پرسشی را در معنای واقعی مطرح می‌کند؛ اینکه اسفندیار باید به این مسئله فکر کند که بین خواهنده جنگ و خواهنده صلح، حق با کدام است. درباره پرسش در معنای واقعی، ذکر این نکته لازم است که پرسش در معنای حقیقی و نه بلاغی در متن حماسی مثل شاهنامه بسیار کم‌رنگ است؛ زیرا اصولاً فضای نبرد و حماسه مجال فکر و تأمل برای پاسخگویی باقی نمی‌گذارد و بیشتر پرسش‌ها به منظور ترغیب و انجام کار، توییح، سرزنش، حیرت و... به کار گرفته می‌شوند.

۴-۳ وجهیت منفی (Negative)

از دیدگاه پالمر وجهیت منفی تنها این نیست که به جای صورت مثبت فعل، صورت منفی آن به کار رود؛ مثلاً به جای «می‌توان»، «نمی‌توان» به کار گرفته شود؛ بلکه استفاده از واژگانی مانند هرگز، هیچ، هنوز، گاهی، به ندرت

و... نیز دارای وجه منفی هستند (palmer, 2008: 176). دربارهٔ وجهیت منفی صورت‌های مختلفی برای بیان وجود دارد. یکی از صورت‌های کاربرد وجهیت منفی بیان آن در قالب «کنایه» است:

از ایوان و خوان چند گویی همی؟ رخ آشتی را بشوویی همی؟

(فردوسی، ۱۳۹۴، ج ۵: ۱۳۵۲)

«رخ آشتی را شستن» کنایه از رد کردن و خودداری کردن از صلح است که در معنای منفی آمده است.

به کاری مکن نیز فرمان زن که هرگز نبینی زنی رای زن

(همان: ۳۹)

«هرگز» از قیود نفی است که در اینجا در معنای اطمینان همراه با لحن جدی اسفندیار بیان شده است. البته گاهی «هرگز» در معنای تأکید هم به کار می‌رود. در ابیات زیر کاربرد قید «هرگز» نفی موجود را مؤکد کرده است:

بسی پهلوان جهان بوده‌ام به بد روز هرگز نیم‌وده‌ام

(همان: ۶۰۵-۶۰۷)

تو را گر همی یار باید بیار مرا یار هرگز نیاید به کار

(همان، ج ۵: ۱۰۵)

۴- گذشتهٔ وجهی (Past tense as modal)

پالمر در مبحث «گذشتهٔ وجهی» به این نکته می‌پردازد که چشم‌گیرترین کاربرد زمان گذشته در بحث وجهیت به‌کارگرفتن آن در جملات شرطی است. گذشته و حال هرچند واقعی هستند و در مقابل آینده (محتمل) قرار می‌گیرند، وقتی در جملات شرطی به کار برده می‌شوند، وجه محتمل و غیرواقعی به خود می‌گیرند. «پالمر برای جملات شرط، دو نوع «واقعی» و «غیرواقعی» (Real and unreal conditions) را مطرح می‌کند. از نظر وی در زبان‌های متعدد نمود فعل (Tense) می‌تواند تعیین‌کنندهٔ واقعی یا غیرواقعی جملات شرط باشد (palmer, 2008: 207). بنابه تعریف پالمر در شرط واقعی، امکان تحقق آزاد است. اینگونه از شرطی‌ها در نمود و زمان حال و آینده تحقق می‌پذیرند: «اگر زودتر حرکت کنی، می‌رسی». در این جمله، فعل «حرکت کنی» در نمود مضارع التزامی و زمان حال و «می‌رسی» در نمود مضارع بعید (آینده) اتفاق افتاده است. گزاره هنوز اتفاق نیفتاده است و قابلیت این را دارد که عملیاتی شود. در جملهٔ شرط غیرواقعی، نوعی تردید وجود دارد و از احتمالات صحبت می‌شود. «این نوع شرط در نمود گذشته صورت می‌گیرد و می‌توان از آن حالت پیش‌بینی (Predictive) و یا حسرت را برداشت کرد» (ibid: 209)؛ مثلاً در جمله «اگر زودتر حرکت می‌کردی، می‌رسیدی»، از نوعی احتمال و در عین حال پیش‌بینی صحبت می‌شود. گوینده این عقیده را دارد که اگر مخاطب زود حرکت می‌کرد، به‌موقع می‌رسید. این یک پیش‌بینی است؛ حال آنکه ممکن بوده است، اتفاقات دیگر در مسیرش رخ بدهد (احتمالات) و همین اتفاقات سبب می‌شد که دیر به مقصد برسد». البته این جمله می‌تواند در بافت دیگری معنای حسرت و تأسف از دیررسیدن را القا کند. گاهی بیان شرط به‌صورت کاملاً غیرواقعی است. مثلاً در جمله «اگر من به‌جای

تو بودم، این کار را می‌کردم»، به جای شخص دیگری بودن امری غیرممکن است؛ بنابراین شرطی غیرواقعی به شمار می‌رود. در شاهنامه شرط به صورت‌های مختلف به کار رفته است. ابیات زیر نمونه‌هایی از جملات شرطی است:

شما هرچه گویم ز من بشنوید   اگر کار بندید خرم بویید

(فردوسی، ۱۳۹۴، ج ۱: ۱۵۵)

در این بیت، فریدون شرط به مراد رسیدن پسران را در به‌کارگرفتن سخنان خود می‌داند.

که چون از گردد ز دل‌ها تهی   چه آن خاک و آن تاج شاهنشاهی

فریدون داشتن مناعت طبع را به کنار گذاشتن حرص و آز مشروط می‌کند.

سپاه دو کشور چو کردم نگاه   از این پس جز او را نخوانند شاه

اگر بیخ او نگسلانی ز جای   ز تخت بلندت کشد زیر پای

(همان: ۴۷۰-۴۷۱)

سلم در جمله‌ای شرطی تور را به کشتن ایرج تحریک می‌کند. درحقیقت سلم می‌داند جمله شرطی «اگر نکشی کشته می‌شوی» کارسازتر از جمله امری محض «ایرج را بکش» خواهد بود. درحقیقت سلم شرط زنده‌ماندن تور را در کشتن ایرج خلاصه می‌کند. نمونه‌ای بارز از شرطی واقعی را می‌توان در کلام سعد وقاص و بعدها فرستاده او دید. اگرهایی که شرط رستگاری را تنها به پذیرش اسلام وابسته می‌دانند:

اگر شاه پذیرد این دین راست   دو عالم به شاهی و شادی و راست

همان تاج یابد همان گوشوار   همه‌ساله با بوی و رنگ و نگار

شَفیع از گناهِش محمد بود   تنش چون گلاب مصعد بود

(همان، ج ۸: ۱۸۲-۱۸۴)

همچنین است زمانی که رستم فرخزاد با دعا و درود سخن خود را آغاز می‌کند، فرستاده عرب با جمله شرطی به او پاسخ می‌دهد. این نوع پاسخ برای رستم غیرمنتظره است؛ تاجایی که حالت روحی او را به هم می‌ریزد:

بدو گفت رستم که جان شاد دار   به دانش روان و تن آباد دار

به رستم چنین گفت کای نیک‌نام   اگر دین پذیری علیک السلام

بپیچید رستم ز گفتار اوی   بروه‌اش پرچین شد و زرد روی

(همان: ۲۰۸-۲۱۰)

۵- بافت و فضا سازی

همانگونه که پیشتر اشاره شد، از آنجا که اساس وجه معناشناسی است، شناسایی آن تنها با استفاده از نشانگرهای دستوری و زبانی کارساز نیست. در این میان، توجه به حالت و معنا و بافت جمله مسئله‌ای است که پالمردر نیز مکرر به آن اشاره می‌کند.^۳ گاهی حالات وجهی با توصیف صحنه برداشت‌پذیر است که می‌توان آن را با توجه به بافت متن بررسی کرد. توجه به صحنه و فضا سازی در روایت‌ها فراتر از توجه به نشانگرهای دستوری و زبانی

است؛ برای مثال در داستان رستم و اسفندیار، فردوسی صحنه‌ای، دست چپ نشانادن، را که رستم با نبود دعوت و بی‌توجهی اسفندیار روبه‌رو می‌شود، اینگونه به تصویر می‌کشد:

بیامد بران کرسی زر نشست   پر از خشم بویا ترنجی به دست
(همان، ج ۵: ۶۲۶)

آنچه به‌طور ضمنی در ذهن به تصویر کشیده می‌شود، این است که رستم فشار عصبی خود را از سر خشم به ترنج وارد می‌کند و آن را در مشت خود جابه‌جا می‌کند. این تصویرسازی علاوه‌بر آوردن واژه خشم گویای حالت روحی و روانی رستم است که عصبانیت و خشم خود را با فشار آوردن بر ترنج تخلیه می‌کند. همچنین زمانی که رستم بعد از بازگشتن از سرای اسفندیار و بعد از آگاهی از تصمیم وی به خانه بازمی‌گردد و با حالتی سراسیمه به دنبال جمع‌آوری سلاح و لباس جنگی خود است، نوعی اضطراب و آشفتگی در واکنش او دیده می‌شود. تجسم این فضا - جمع‌آوری لباس با حالت آشفته و سخن با آنها - به‌خوبی این حالت را القا می‌کند:

چو رستم بیامد به ایوان خویش   نگه کرد چندی به دیوان خویش
زواره بیامد به نزدیک اوی   ورا دید پژم‌ورده و زردروی
بدو گفت رو تیغ هندی بیار   یکی جوشن و مغفری نامدار
کمان آر و برگ‌ستوان آر و بیار   کمنبد آر و گرز گران آر و گبر
زواره بفرمود تا هرچ گفت   بیاورد گنج‌سور او از نهفت
چو رستم سلیح نبردش بدید   سر افشاند و باد از جگر برکشید
چنین گفت کای جوشن کارزار   برآسودی از جنگ یک روزگار
کنون کار پیش آمدت سخت باش   به هر جای پیراهن بخت باش
(همان: ۹۳۳-۹۳۶)

گاهی حالات وجهی از روایت صحنه و یا حالات شخصیت‌ها برداشت می‌شود. این حالات بیانگر خشم، شرمندگی، اضطراب، نگرانی، غم و اندوه و... است:

تورا گر همی یار باید بیار   مرا یار هرگز نیاید به کار
(همان: ۱۰۵۱)

دل من پر از خون شد و روی زرد   دهن خشک و لب‌ها شده لاژورد
که تا من شدم پهلوان از میان   چنین تیره شد بخت ساسانیان
(همان، ج ۸: ۱۱۶-۱۱۷)

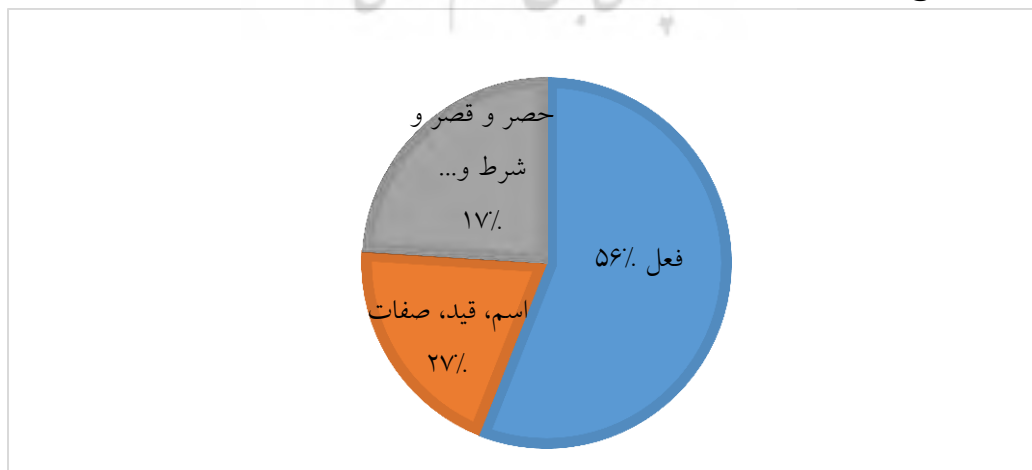
نشست از بر باره بادپای   پراندیشه از کوه شد باز جای
بگفت آن شگفتی به موبد که دید   و زان راه آسان سر اندرکشید
(همان، ج ۵: ۳۴۳-۳۴۴)

چو بشنید رستم غمی گشت سخت   بلرزید برسان شاخ درخت
(همان، ج ۱: ۱۱۲)

۶- گفتمان و نظام وجهی (Discourse systems)

پالمر به این موضوع اشاره دارد که «ابزارهای وجهی نقش مهمی در گفتمان اشخاص و مشارکین دارند. افراد با گفتمان‌های مختلف از وجهیت برای بیان نگرش خود استفاده می‌کنند» (palmer, 2008: 58). به کمک بررسی جملات از نظر قطعیت و نبود قطعیت و حدس و... متوجه خواهیم شد شرکت‌کنندگانی که با هم در تعامل هستند، چگونه نگرش‌های خود را بیان می‌کنند و یا با چه گفتاری شخص دیگری را برانگیخته یا تحریک می‌کنند. نیز درمی‌یابیم که در هر جمله‌ای، چه اخباری و چه التزامی، که مشارکین بیان می‌کنند، چه روش‌های زبانی مشخصی به کار گرفته می‌شود؛ چگونه یک جمله به صورت پرسشی یا خبر یا واکنش و جواب درمی‌آید و نوع واکنش‌ها و جواب‌ها چگونه می‌تواند باشد و... اینگونه است که بنابر نوع وجهیت و تأثیر آن در گفتمان و بنابر شخصیت‌ها انواع استنباط‌ها، سؤال و جواب‌ها و تأکیدها را خواهیم داشت. توجه به این امر در شاهنامه با توجه به انواع بافت‌ها و دیالوگ‌ها بسیار اهمیت دارد؛ برای مثال دعوت به صلح و سازش و میل به گفت‌وگو از همان ابتدا در دیالوگ‌های ایرج با اژدها (فردوسی، ۱۳۹۴، ج ۱: ۲۲۸-۲۲۹) و فریدون (همان: ۴۱۷-۴۱۹) و تور (همان: ۴۸۵-۵۰۵) دیده می‌شود؛ به طوری که وی را جزو یکی از شخصیت‌های صلح‌طلب در شاهنامه معرفی می‌کنند. فریدون برای انجام تصمیمات مهم برای جلوگیری از هرگونه اشتباه و غرض‌ورزی به گواه‌نمایی‌های دقیق متوسل می‌شود که این امر بیانگر دقت وی در تصمیمات و اهمیت انجام کار است (همان: ۲۲۰-۲۲۳ و ۲۶۴-۲۶۵). به‌کارگرفتن جملات امری و جبری پی‌درپی بدون هیچ‌گونه تأمل و تفکری نشان از خشم و شخصیت عجول تور دارد (همان: ۳۰۴-۳۱۴ و ۷۵۳-۷۵۷). کاربرد جملات پی‌درپی پرسشی اسفندیار در معنای تحقیر و تمسخر رستم بعد از جنگ اول دیده می‌شود (همان، ج ۵: ۱۱۴۰-۱۱۴۴). جملات پرسشی پی‌درپی عجز مخاطب را در جواب برجسته‌تر می‌کند. جملات پرسشی پی‌درپی تور از ایرج (همان، ج ۱: ۴۷۸-۴۸۰) نیز همچنین است. سفارش به پاسداری از وطن و بیان حسرت و اندوه درباره آن در گفتمان رستم فرخزاد در نامه به برادر (همان، ج ۸: ۳۵-۱۳۱) و یزدگرد به مرزبانان طوس (همان: ۳۶۷-۳۸۷) مبین حس وطن‌دوستی آنهاست. همچنین به‌کارگرفتن افعال امری متعدد هرزاد در باب مراقبت از یزدگرد، نشانی از توجه او به شاه و آینده ایران است (همان: ۲۴۱-۲۴۹ و ۲۵۵-۲۶۱). با توجه به بررسی ابیات، بسامد انواع ابزارهای زبانی در سه گروه «فعل»، «اسم، صفت، قید» و «حروف» به شرح زیر است:

شکل شماره ۱: بسامد نشانگرهای وجهی در بررسی سه داستان

در این بررسی ابزارهای زبانی بیشتر به صورت فعل ۵۶ درصد نمود یافته‌اند. اسم، قید و صفات وجهی (مانند سزاوار، بهتر، شایسته، درخور و...) ۲۷ درصد، و حصر و قصر، شرط و... ۱۷ درصد وجهیت را به خود اختصاص داده‌اند.

۷- نتیجه‌گیری

وجهیت یکی از مقوله‌های مهم زبان‌شناسی است که با نشان‌دادن جهان واقع و غیرواقع، امکانات، احتمالات و قطعیت موجود در جهانی‌های پنهان متن را آشکار می‌کند. شاهنامه یکی از متون کلاسیکی است که به سبب برخورداری از صحنه‌ها و شخصیت‌های مختلف قابلیت بررسی انواع نشانگرهای وجهی را در خود دارد. در این پژوهش انواع وجهیت و نشانگرهای وجهی در سه داستان شاهنامه (فریدون و رستم و اسفندیار و یزدگرد) تحقیق و بررسی شد. آنچه در ادامه می‌آید، نتایج کلی حاصل از این تحقیق است. این نتایج از صورت کلی بررسی زبان‌شناسانه و درنهایت تحلیل معناشناسانه استخراج شده است:

۱) برای یافتن وجهیت تنها استناد به نشانگرهای صوری کافی نیست؛ بلکه توجه به معنی، بافت و نوع صحنه‌سازی‌ها نیز اهمیت دارد.

۲) در کنار فعل، اسم و صفات‌های وجهی، کنایه‌های وجهی و ضرب‌المثل‌ها نیز از صورت‌های بیان وجهیت‌اند.

۳) کنایه‌های وجهی به صورت‌های معرفتی، بایدی، منفی و... به کار گرفته می‌شوند؛ مانند کشتی به آب انداختن (قصدکردن)، رخ آشتی را شستن (ردکردن، منفی)، به چرم بودن گاو (نامعلوم‌بودن)، کمر بستن (تصمیم برای انجام کار).

۴) در بررسی‌های صورت‌گرفته انواع مختلفی از نشانگرهای وجهی در صورت‌های فعل، قید، صفت، شبه‌جمله، عبارات و کنایات دیده شدند؛ از آن جمله است: **معرفتی:** گرفتیم (تصور کردیم)، مگر (شاید)، بی‌گمان (بی‌شک)، گویی (انگار)، دانست (شناخت کلی، گواه‌نمایی)، شنیدم... (گواه‌نمایی)، گفتند، بیان سوگند، گواه‌دادن شخص معتبر، کاجکی، کاش، ببینیم...؟ (نبود قطعیت و معلوم‌نبودن پایان کار).

بایدی: باید، خواهم (قصدکردن)، چشم‌داشتن (انتظارداشتن)، سپاری (تضمین در اجرا)، آورم، بیاورم، خواهم (بالاترین درجه تضمین - الزام درونی - با در نظر گرفتن بافت)، نفرمود (اجازه نداد)، همی‌جستم (خواستم، طلب کردم)، روی نیست (چاره‌ای نیست)، بی‌گفت‌وگویی، اندرخور، شاید، بشاید، نشاید، سزا، سزید، نزید، بباشیم (الزام درونی)، نمانم (اجازه نمی‌دهم)، چه می‌بینید؟ (درخواست مشورت)، همان به... (بهرتر).

دیگر صورت‌ها: ترس، پراندیشه (حالت)، پژمرده (حالت)، روی زرد (حالت)، غمی گشت (حالت)، پر آب چشم، خواهم (آرزو)، دانی (پیش‌فرض)، بادا، انوشه، خنک، اگر، ار، چون، همانا (جدیت و قاطعیت)، ببینی... - در معنای خواهی دید - (تضمین)، یارستن (توانستن) و کلمات انحصاری مانند بس (جدیت و

قاطعیت) و جز (جدیت و قاطعیت).

۵) جملات پرسشی در شاهنامه کمتر در معنای پرسش واقعی هستند و بیشتر در معنای تحریک، مؤاخذه، تمسخر، تأکید و... ظاهر شده‌اند. دلیل این نوع استفاده این است که صحنه حماسی مجاللی برای پرسش حقیقی و فکرکردن باقی نمی‌گذارد و در این میان تحریک و ترغیب برای رسیدن به هدف مدنظر یا توبیخ و مؤاخذه و تمسخر و... کاربرد بالایی دارد.

۶) کاربرد فعل «بینیم» در ساختار جمله پرسشی، نامشخص بودن نتیجه را می‌رساند.

۷) گواه‌نمایی‌ها بیشتر از نوع گزارشی و در مرتبه بعد، برداشت از روی نشانه (خواب، اخترشناسی) است. ارائه و متوسل شدن به نشانه‌هایی مثل اخترشناسی در مواقع خاص و موقعیت‌های مهم اتفاق می‌افتد (فریدون: تقسیم ممالک؛ گشتاسپ: مرگ اسفندیار؛ رستم فرخزاد: آینده ایران و جنگ با اعراب)؛ درحالی که گواه گزارشی در جای‌جای دیالوگ‌ها کاربرد دارد.

۸) برای بالابردن میزان اطمینان و تضمین، «سوگند» و «گواه‌گرفتن شخص معتبر» کاربرد ویژه خود را دارد.

۹) به‌طور کلی شرطی‌های موجود در داستان‌ها بسیار کم در معنای بیان افسوس و حسرت ظاهر شده‌اند. این امر می‌تواند دلیلی باشد بر نوع استفاده از جملات شرطی در ژانر حماسی که گذشته و افسوس در آن کاربردی ندارد و هرچه هست، اهمیت زمان کنونی و کارهای پیش‌روست؛ نه حسرت از دست‌رفته‌ها.

۱۰) ضرب‌المثل‌ها یا جملاتی که با تجربه‌های مکرر ثابت شده‌اند، زیرمجموعه وجهیت معرفتی با درجه تضمین بالا هستند.

۱۱) گاهی حالت تردید و اضطراب با اگرهای پی‌درپی نشان داده می‌شود که خود می‌تواند نشانگری برای بیان این نوع حالت باشد.

۱۲) تنها نشانگرهای صوری و ظاهری القاکننده بار وجهی نیستند؛ مواردی مانند فضا، بافت و درنهایت توجه کلی به معنا بیانگر حالات وجهی است.

پی‌نوشت

۱. با نگاهی کوتاه به تاریخچه بررسی وجه در زبان فارسی به این نکته خواهیم رسید که مطالعه وجه در زبان فارسی و در کتاب‌های دستوری مانند انوری، شریعت، خانلری و... بیشتر به حالت سنتی و عمدتاً هم در ساختمان فعلی بررسی می‌شود. به این ترتیب که بنابه ساختمان و نمود افعال، وجه را به سه دسته اخباری، التزامی و امری تقسیم می‌کنند. این درحالی است که توجه محض به فعل اغلب اشتباهاتی در خود دارد و محدودیت‌هایی را ایجاد می‌کند؛ برای نمونه وقتی معلم به دانش‌آموزان خود می‌گوید: «اول جزوه را می‌خوانید بعد تمرین‌ها را حل می‌کنید»، جمله دارای نوعی وجه الزامی است؛ درحالی‌که فعل، مضارع اخباری است و بنابه تعریف سنتی دارای وجه اخباری است.

۲. ایدئولوژی‌ها در معرفت‌شناسی نمود می‌یابند. ایرج به هنگام بحث با تور او را سوگند می‌دهد تا از کشتن منصرف شود؛ اما از آنجا که ایدئولوژی تور با سوگند و نام خدا گره نخورده است، القای مطلب و منظور گوینده اتفاق نمی‌افتد.

۳. پرداختن به مقوله وجه از دیدگاه معنایی خود پژوهشی مستقل می‌طلبد. در قسمت ذکرشده تنها به دو نمونه بسنده شده است.

منابع

- آیدنلو، سجاد (۱۳۹۳). «سه نکته از دستور تاریخی در شاهنامه و متون پهلوانی»، فرهنگستان زبان، ش ۱۰، ۴۷-۶۴.
- حجت‌الله طالقانی، آریتا (۱۳۹۳). وجه، نمود و نفی در زبان فارسی، مترجم: مهین نازمیردهقان و آذر دخت جلیلیان و زهرا فرخ‌نژاد، تهران: انتشارات نویسه فارسی.
- حجتی‌زاده، راضیه؛ میرباقری‌فرد، سید علی‌اصغر؛ توانگر ریزی، منوچهر (۱۳۹۴). «تأملی بر مبحث وجهیت‌های زبانی با تأکید بر نقش افعال شبه‌معین در تکوین نظام معرفت‌شناختی در مثنوی معنوی»، جستارهای زبانی، شماره ۷، ۹۱-۱۱۶.
- رحمانی پرهیزکار، زهرا؛ گلفام، ارسلان؛ افراشی، آریتا (۱۳۹۳). «بررسی طرحواره‌های وجهیت در زبان فارسی با رویکرد شناختی»، دوره ۱، مطالعات زبان و گویش‌های غرب، شماره ۴، ۱۰۱-۱۱۸.
- رحیمیان، جلال (۱۳۹۰). «جنبه‌های صوری و معنایی عناصر وجهی در جمله‌های فارسی»، نشریه زبان و زبان‌شناسی، شماره ۱۳، ۳۰-۵۰.
- رضایتی، محرم؛ غیوری، معصومه (۱۳۹۱). «نوعی خاص از ماضی نقلی در شاهنامه فردوسی»، متن‌شناسی ادب فارسی، ش ۱، ۱-۱۲.
- رضایی، حدائق (۱۳۸۸). وجهیت و زمان دستوری در زبان فارسی با تأکید بر فیلم‌نامه‌های فارسی، رساله دکتری، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری: دانشگاه اصفهان.
- شفیعی، محمود (۱۳۴۳). شاهنامه و دستور، تهران: نیل.
- علی‌نژاد مریم؛ آرین‌پور، مهلا (۱۳۹۰). «رویکرد معناشناختی به حرف اضافه «به» با تأکید بر شاهنامه فردوسی»، نشریه زبان‌شناخت، ش ۱، ۶۳-۷۹.
- عموزاده، محمد؛ رضایی، حدائق (۱۳۹۱). «بررسی مفاهیم وجهی زمان دستوری در زبان فارسی»، پژوهش‌های زبانی، شماره ۱، دوره ۳، ۵۳-۷۶.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۹۴). شاهنامه (جلد ۵، ۱، ۸)، تصحیح جلال خالقی مطلق، تهران: دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- کریمی دوستان، غلامحسین؛ ایلخانی‌پور، نگین (۱۳۹۱). «واژگانی‌شدن ابعاد معنایی وجهیت در صفات فارسی»، فصلنامه زبان‌پژوهی، دوره ۸، شماره ۱۹، ۷۷-۹۸.
- منصوریان سرخگریه، حسین؛ توکل، لیلا (۱۳۸۹). «تأثیر کواکب در پیشگویی شاهنامه»، پژوهشنامه زبان و ادب فارسی، ۵ (۲۵)، ۱۴۷-۱۷۲.
- نقی‌زاده، محمود؛ منوچهر، توانگر؛ عموزاده، محمد (۱۳۹۰). «بررسی مفهوم ذهنیت در افعال وجهی در زبان فارسی»، پژوهش‌های زبان‌شناسی، شماره ۱، پیاپی ۴، ۱-۲۰.

Crystal, David (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6th edition. BLACKWELL.

Palmer, F.R. (2001). *Mood and Modality* (2nd ed). Cambridge. Cambridge University Press.

Perkins, Micheal (1983). *Modal Expressions in English*, London: Pinter.